

Aina Štrāle

Elzas Stērstes dzejas cenzūra: triju kritiķu viedoklis

Rakstniece, dzejniece un tulkotāja Elza Stērste (1885–1976) būdama cieši saistīta ar sabiedrības aprindām, kam draudēja visnežēlīgākās padomju varas represijas, tomēr palika dzimtenē, un, protams, neizbēga soda. Par uzdrīkstēšanos palikt mājās viņai nācās bargi samaksāt gan morāli, gan fiziski. Visvairāk dzejniecei sāpēja viņas dzejas cenzūra.

Elza Stērste dzimusi sabiedriskā darbinieka un jurista Stērstu Andreja (1853–1921) ģimenē, ieguvusi labu izglītību: studējusi klavierspēli Pēterburgas konservatorijā (1906–1910) un franču literatūru Sorbonnas Universitātē (1911–1913). Sorbonnas Universitātē arī sākas viņas aizraušanās ar franču kultūru un literatūru, kas turpinās visu mūžu un ir dzejniecei nežēlīgi liktenīga. Sorbonnas Universitātes diplomdarba temats — franču dzejnieka Šarla Bodlēra (Charles Baudelaire, 1821–1867) estētika. Elza jūt, ka daudzas Bodlēra domas un izjūtas sasaucas ar viņas pašas iekšējo pasauli. Slavenā dzejnieka vadīta, E.Stērste iepazīst Bodlēra Parīzi: izstaigā viņa izpriecu vietas, kafējnīcas, parkus, bagātnieku rajonus, nabago ļaužu drūmos pagalmus. Pabeigusi studijas, Elza atgriežas Jelgavā un, lai palīdzētu vecākiem, sāk mūzikas pedagoģes darbu. Savu pirmo dzejoļu krājumu "Prelūdijas" E.Stērste izdod 1913.gadā ar pseidonīmu Naurēnu Elza. Īsi pēc Pirmā pasaules kara Elza iepazīstas ar dzejnieku Edvartu Virzu (1883–1940), kurš, jau bildinot, viņu nodēvē skaistā franču sievietes vārdā "Marselīne", kas viņu pavada visu atlikušo dzīvi. Abu dzejnieku kopdzīve nav viegla. Kad 1921.gadā piedzimst meita, vecāki tai dod neparastu vārdu — Amarillī, saistot to ar grieķu mitoloģijas mantojumu.

Savas dzīves laikā dzejniece izdevusi sešas dzejoļgrāmatas un vairākas izlases. Sarakstīti arī stāsti bērniem, dažas lugas un romāns "Andreja Zīles dzīve" (1937), kas ir beletrizēts tēva Stērstu Andreja dzīvesstāsts. E.Stērste ir arī tulkojusi no franču valodas. Viņas atdzejota 1931.gadā iznāk latviešu dzejas antoloģija franciski "Poemes lettons".

A.Žigures apcere un E.Stērstes dzeja vienā grāmatā (Rīga: Jumava, 2005). Uz vāka — vecmāmuļa un mazmeita

Elza Stērste
Dzīves dzeja

Nezināma autora zīmēts 19.gadsimta aktrises, dziedātājas un dzejnieces Marselīnes Deboras-Valmoras (Marceline Desbordes-Valmore, 1786–1859) portrets

Franču fotogrāfa Fēliksa Nadara (Félix Nadar, 1820–1910) 1855.gadā uzņemtā Šarla Bodlēra fotogrāfija

1940.gads E.Stērstes dzīvē bija smagu zaudējumu gads — martā aizsaulē aizgāja vīrs, jūnijā tika okupēta neatkarīgā Latvija. 1951.gadā par darbību franču literāru grupā E.Stērsti arestēja, dzejnieces grēku sarakstā tika iekļauts arī patriotiskais dzejolis “Latvija” (1941) un lūgums viltot pasi māsasdēlam Andrejam Spekkem (1915–1984). Tiesas izvirzītajā apsūdzībā teikts: “*Liekna Virza Stērste, būdama buržuāziskā nacionāliste, palika vācu uz laiku okupētā pilsētā Rīgā, rakstīja pretpadomju nacionālistiskus dzejoļus, kurus ievietoja fašistiskos laikrakstos un žurnālos. Par dzejoļu krājumu (“Mezgloti pavedieni”, 1934) okupācijas varas piešķīra prēmiju 1500 markas un Kultūras fonda laureāta nosaukumu. Pēc vācu kapitulācijas turpināja savu pretpadomju darbību. 1946.gadā vairākkārtīgi piedalījās nacionālistu sapulcēs, kurās ar literāro vakaru aizsegu lasīja Rietumu buržuāzisko rakstnieku darbus un notika pretpadomju propaganda.*”¹ Apsūdzību turpināja jautājums: “*Vai Jūs saprotat apsūdzību?*” — “*Saprotu un atzīstu sevi par vainīgu, ka 1941.gada jūlija sākumā nacionālistiskā pārliecībā, ienākot okupācijas varām, uzrakstīju pretpadomju dzejoļi “Latvija”, ko nodrukāja laikraksts “Tēvija”*”².

E.Stērstes dzejoļim “Latvija” pratināšanas gaitā tika pievērsta īpaša uzmanība. Pratinātājs Zūzēns zināja, ka E.Stērste sarakstījusi Latvijai veltītu dzejoļi, kurš pirmo reizi bija publicēts žurnāla “Hallo Latvija” 1941.gada 3.numurā. Taču tā nebija pirmā reize, kad pratināšanā tika skarts šis dzejolis, kura nosaukums un pēdējās rindas dzejoļu krājumā “Dzintara ceļš” (1941) tika ievērojami mainītas. Galu galā E.Stērstei nekas cits neatlika, kā teikt: “*Atzīstos, ka mans dzejolis “Latvija” saturiski ir buržuāziski nacionālistisks, ar pretpadomju izteicieniem.*”

Pratināšanā tika uzdoti arī citi kutelīgi jautājumi, piemēram: “*Jūs arestējot, izņemta grāmatiņa “Straumēni”, kuras autors ir Edvarts Virza, pēc satura pretpadomju. Kādam nolūkam jūs šo grāmatu turējāt pie sevis?*”

“*Tā ir piemiņa no vīra. Tā nav pretpadomju grāmata, tur stāstīts par vienu Zemgales saimniecību pagātnē.*”³

Jāpiebilst, ka 1951.gada 1.augustā Kara tribunāls pieņēma lēmumu notiesātajiem atņemt literatūru iznīcināt. 4.augustā tika izdots dokuments, ka pretpadomju literatūra ir iznīcināta, to sadedzinot. Arī pilsones Stērstes istabā atrastā grāmatiņa “Straumēni” sadedzināta.

E.Stērste atzina, ka kopumā nopratināšanas protokols ir pareizs, taču lūdza papildināt savu liecību ar vismaz dažiem piemēriem, ko labu viņa izdarījusi padomju varai: “*1940.–1941.gadā no krievu valodas latviski pārtulkojusi padomju komjauniešu un sarkanarmiešu dziesmas, bez tam 1948.–1950.gadā uzrakstījusi četras lugas Leļļu teātrim, kas bija repertuārā.*”⁴

E.Stērsti notiesāja un piesprieda 25 gadus spaidu darbos Sibīrijā. Padomju represijas skāra arī Jāni Žīgu (1915–1988) — viņš kā “tautas nodevējas” E.Stērstes un “buržuāziskās Latvijas ideologa un prezidenta Kārļa Ulmaņa slavinātāja” E.Virzas meitas vīrs tika atlaists no darba Leļļu teātri.

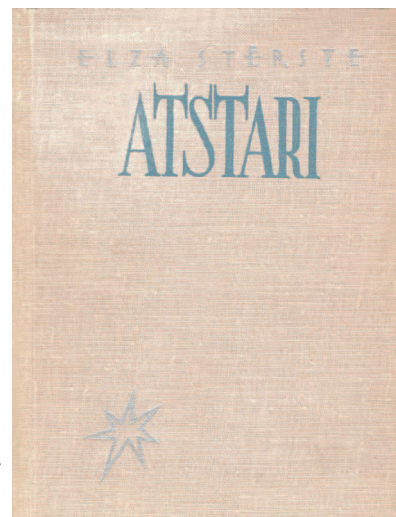
1956.gada pavasarī E.Stērste no nepamatotā izsūtījuma atgriezās fiziski sadragāta — ar paralizētu kreiso kāju un roku, taču viņas gars bija možs. Grāmatā “Es stāstu par Latviju” (2000) rakstniece un tulkotāja, bijusī Latvijas vēstniece Somijā un Igaunijā, Triju Zvaigžņu

ordeņa kavalieri Anna Žīgure (1948) par E.Stērstes toreizējo stāvokli raksta: “*Nevaru aizsiet kurpju auklas. Ikdienišķo darbu, kurus nav iespējams paveikt tikai ar vienu roku un kāju, ir neiedomājami daudz. Bet vairāk par visu sāp, ka nevaru vairs spēlēt klavieres. Esmu spiesta nodot savu uzticamo draugu, kas mani pavadījis kopš bērnības. Jelgavā, Pēterburgas konservatorijā, Parīzes studiju laikā, visos kara gados, arī Jelgavai degot.*”⁵

E.Stērste nekad nav bijusi skaļi populāra. Draugi viņu iesaukuši par kluso dzejnieci. 1928.gadā rakstnieks Aleksandrs Grīns (1895–1941) rakstīja: “*Elzas Stērstes dzeja ir saulains rāmums, klusa skaidrība, vecās kultūras vītuma smarža un gracioza elegances.*”⁶

Taču A.Grīna uzsvērtās E.Stērstes dzejas kvalitātes savu spožumu krietni zaudēja, kad tika izmaltas padomju literatūrkritikas dzirnavās. Bargākie E.Stērstes dzejas soģi — M.Losberga un Arvids Grigulis (1906–1989) neskopojās ar noniecinājumiem un padomiem E.Stērstes dzejas pielāgošanā padomju estētikai.

1966.gada martā dzejas kritiķe Milda Losberga (1923) izdevniecības “Liesma” Oriģinālās daiļliterāras redakcijai iesniedza atsaukumi par Elzas Stērstes dzejoļkrājuma “Atspīdumi” manuskriptu. Pēc ilgstošas,

E.Stērstes dzejoļu krājuma “Atstari” vāks

mokošas un sarežģītas cenzēšanas krājums nāca klajā 1967.gadā ar nosaukumu “Atstari”⁷.

M.Losberga savā recenzijā informēja, ka E.Stērstes dzejas manuskripts “Atstari” veidots pēc izlases principa, hronoloģiski atlasot dzejoļus no viņas daudzajiem krājumiem. Manuskriptā atspoguļots dzejnieces daiļrades ceļš no 1903. līdz 1965.gadam. Recenzente raksturoja E.Stērstes dzeju, atzīmējot, ka tās īpatnība ir apcerošs romantisms, zināms estētisms, caur intelekta un grāmatu poēzijas pasauli sniegts dzīves vērojums. Taču šajā — it kā vēsajā un neitrālajā — E.Stērstes dzejas vērtējumā tomēr asi ieskanējās kritiskas, pat noliedzošas notis, kas patiesībā norādīja uz nežēlīgu cenzūru: daiļliteratūra tika vērtēta, izmantojot īpašu mērauklu, kas nepielāva brīvu domas plūdumu un atgādināja, ka sociālisma rāmju nosacītai daiļradei jāpakļaujas visstingrākajiem padomju estētikas iegrožojumiem. Kritiķi tos maskēja ar izplūdušiem jēdzieniem: laikmetīgums, padomju lasītāju gaume utt. Šie trafareti tika izmantoti, arī vērtējot E.Stērstes daiļradi, piemēram, M.Losberga

uzsvēra: izlasi klajā laižot, jāreķinās ar mūsdienu lasītāja gaumi un laikmetam raksturīgu dzejas izjūtu, tāpēc veicama pamatīgāka dzejoļu atlase. Uzskaītot atlases principus, recenzente skaidri atklāja cenzūras funkcijas: izņemami dzejoļi, kuru dzejiskā forma novecojusi, tāpat jāizslēdz dzejas darbi, kuros rodami mūsdienu dze-

E. Stērste 1963. gada vasarā

jas uztverei tāli poētiskie priekšstati (piemēram, senlatviešu dievība Māra), kā arī dzejoļi ar poētiskām neskaidrībām, pārlietu estetizēšanu, skaužams salonu dzejas stils. Saskaņā ar iepriekš teikto izlasē nebūtu ievietojami, piemēram, dzejoļi "Krusts", "Parkā" un "Tēvam", jo lasītājam nebūšot skaidrs dzejoļu idejiskais mērķis. Par idejiski neskaidru tika atzīts arī dzejolis "Kur ir cīruļi".

Ap publicējamo dzejoļkrājumu savērpās ass kritikas virpulis. Sadūrās triju kritiķu: Mirdzas Ķempes (1907–1974), A. Griguļa un Ilgoņa Bērsona (1931) viedokļi. Krājuma sastādītāja M. Ķempe ievadā rakstīja, ka dzejoļu

izlasē "Atstari" atstarojas E. Stērstes klusais darba mūžs. A. Grigulis M. Ķempes paveikto vērtēja kritiski, brīžiem pat iznīcinoši. Viņš rakstīja, ka krājums neatbilst savam uzdevumam — pareizi un pieņemami parādīt E. Stērsti padomju lasītājam. Tālāk A. Grigulis uzsvēra, ka krājums neatspoguļo E. Stērstes personību un tās vietu latviešu lirikas vēsturē, tas sastādīts "(..) neatsedzot kļūmes un pretišķības Elzas Stērstes dzejā, kas ir raksturīgas gandrīz visiem antagonistiskā šķiru sabiedrībā dzīvojošiem rakstniekiem, Ķempe nespēj atklāt un neatklāj arī to nozīmīgo un iespējami paliekošo, kas ir Elzas Stērstes dzejā".⁸ M. Ķempes ievadu A. Grigulis novērtēja kā pilnīgi nepieņemamu, jo tas rādot E. Stērsti aplamā izgaismojumā — neesot atklātas E. Stērstes dzejas pretrunas, kas ievada autorei radījušas lielas grūtības sastādīt pilnvērtīgu E. Stērstes dzejas izlasi. Tās ir: E. Stērstei raksturīgā mistika, estētisms, tiksmīnāšanās par klasisko literatūru un antīko mitoloģiju, mākslas vēstures terminoloģiju utt. Atbilstoši A. Griguļa asajai kritikai, M. Ķempes uzrakstītais dzejoļkrājuma ievads netika publicēts. Krājums nāca klajā ar literatūrzinātnieka I. Bērsona ievadu. Laižot klajā dzejoļkrājumu, pilnībā tika ignorēts M. Ķempes veikums: izdevēji ne tikai npublicēja viņas sarakstīto ievadu, bet arī izņēma sastādītājas vārdu — šķiet, ka tieši A. Griguļa asā kritika liedza tam izskanēt. A. Grigulis M. Ķempi uzskatīja par pārlietu tolerantu vērtētāju. Kritiķim bija pilnīgi nepieņemami, ka M. Ķempe E. Stērstes ģimeni ierindojusi progresīvo ģimeņu lokā.

Kļūmes un neskaidrības krājuma klajā laišanas darbā lielā mērā radušās no tā, ka E. Stērste visu mūžu bijusi saistīta ar konservatīvām, "buržuāziskām" aprindām, rakstīja A. Grigulis. Par savu sabiedrisko nostāju savulaik izteikusies dzejniece pati. Kādā intervijā viņa sacīja: "Aktīvu dalību sabiedriskā dzīvē neņem, neiznāk un

E. Stērste ar mazbērniem Annu Žiguri un Eduardu Lieknu 1956. gada pavasarī

E. Stērste ar grāmatu savā istabā 1956. gada martā. Pie sienas — Valdemāra Tones (1892–1958) gleznotais Edvarta Virzas portrets

nav arī manā dabā, bet pasīvi visam ar lielu interesi sekoju.”⁹ A. Grigulis skāra arī E. Stērstes biogrāfijas faktus, minēja dzejnieces sākotnējo garīgo tuvību ar Raini (1865–1929): “Bet jau deviņdesmitajos gados Raiņa un Stērstes ceļi krasi dalās. Rainis top marksists, bet Stērste arvien vairāk un vairāk ieslīgst reakcionārās buržuāzijas sabiedrībā un mietpilsonībā. Elzas Stērstes autobiogrāfijā pat tas esot lasāms starp rindām.”¹⁰ A. Grigulis M. Ķempei pārmeta tendenciozu E. Stērstes personības atveidu. Fakti esot savākti tā, lai E. Stērsti raksturotu kā erudītu un darbīgu dzejnieci, kas cēlusies no progresīvas un pazīstamas ģimenes. M. Ķempes radītais E. Stērstes portrets esot aptuveni pareizs, taču vienpusīgs un tādēļ aplams. A. Grigulis iebilda pret tematisko dzejoļu kārtojumu krājumā, jo tas “pretendē pasniegt lasītājam Stērstes dzeju kā tagadnīgu, viscaur pieņemamu dzeju, kā dzeju, kas piedalās tagadnes estētiskajā dzīvē, kā tagadnes vērtību, vēl vairāk, tas pretendē arī parādīt, kā dzejniece ieaug šīs dienas dzīvē.”¹¹ Tālāk viņš uzsvēra, ka E. Stērstes dzejai šodien [1966. gadā — A.Š.] ir galvenokārt vēsturiska nozīme un, kaut gan dzejniecei ir sava noteikta,

neliela vieta latviešu dzejas attīstībā, mūsdienu lasītāju tā var interesēt tikai latviešu liriskas vēstures aspektā. Tikai no vēsturiskā viedokļa raugoties, E. Stērstes dzejas izdošana esot attaisnojama, taču dzejnieces padomju laikā radītie dzejoļi neko vairāk kā labu gribu neuzrāda, jo savas neskaidrības dēļ neesot uzskatāmi par sociālistiskā reālisma paraugiem.

Par dzejoli “Jelgavas vīzijas” A. Grigulis rakstīja: “Nopostītās Jelgavas pieminēšana virsrakstā nevar neko mainīt pesimistiskajā dzejoļa noskaņā, tas pauž izjūtas, ka dzīve ir mirusi, viss ir pelnu klusumā”. A. Grigulis E. Stērstei pārmeta, ka viņas dzejā neesot sabiedriskas nostājas, notikumu sniegums abstrakts, bez konkretizācijas. Tāda veida rakstība neatbilst sociālistiskās dzejas principiem, un tieši tā ir uzrakstīti gandrīz visi E. Stērstes padomju laika dzejoļi, uzsvēra A. Grigulis.

Atbilstoši sociālistiskā reālisma nostādnēm, viņš vērsās pret visu intīmo dzejā, arī pret atmiņām: “Tāpat tikai atmiņas vairs spēj dzejnieci mierināt. Bijušais skaistums un sēras pēc tā ir tik dominējošas Jelgavas ciklā, pasniegts tas tik abstrakti un atrauti no konkrētām padomju

cilvēka izjūtām, kas rodas skatot vācu fašistu postījumus, ka pat Jelgava un viss konkrētais, kas ar to saistās, nevar izraisīties asociācijās. Tikai pāris padomju laikā rakstītu dzejoļu ir ar konkrētu saturu”.¹² A.Grigulis uzskatīja, ka M.Ķempes sastādītā E.Stērstes dzejas izlase nav izdodama, jo nevar apmierināt padomju lasītāju.

E.Stērstes sabiedrisko nostāju A.Grigulis raksturoja, uzsverot, ka jau “buržuāziskās” Latvijas pastāvēšanas sākotnējā periodā dzejniece apprecējās ar “fašistisko” dzejnieku E.Virzu. E.Stērstes sabiedriskā pasivitāte pasargāja viņu no sekošanas E.Virzas politiskajām un literārajām avantūrām. Ierāvusies sevī, saistīta tikai ar šaurām konservatīvām aprindām, viņa nepiedalījās pat literāros pasākumos — rakstnieku vakaros, disputos u.tml. Atturēšanās no iesaistīšanās sabiedriskajā dzīvē un konservatīvisms uzspieda savu zīmogu arī dzejniecei daiļradei.

Interesantas ir A.Griguļa atziņas par E.Stērstes radošo aktivitāti padomju periodā. Kritiķim šķiet, ka padomju laikā tā ir pat vēl lielāka nekā agrāk. A.Grigulis apgalvo, ka viņas centieni darboties padomju literatūrā ir godīgi, kaut arī dzejas būtība, protams, stāv tālu no sociālistiskā reālisma principiem. Domājams, ka šīs aktivitātes ir saistītas ar to, ka viņa redz savu jauno paudzi — meitas ģimeni — aktīvi darbojamies padomju dzīvē un “pa šo ceļu daži padomju dzīves pulsi aiziet līdz viņai”.¹³

Vispieņemamākais kritikai galu galā izrādījās I.Bērsona ievads. Viņam izdevās veiksmīgi pielāgoties sociālistiskās kritikas prasībām — izcēl to, ar ko spēja samierināties padomju kritika. I.Bērsons rakstīja, ka dzejniecei vienatnības un inertības pozīcija pasargāja viņu no kalpošanas reakcijai laikā, kad tautas ekonomisko un kultūras dzīvi pārvaldīja “buržuāzija”. Viņš uzsvēra E.Stērstes emocionālo pasaules uztveri un spēju saglabāt skaidru un jūtīgu sirdi, kad “šaurā vide tiecās sašaurināt viņas redzesloku, radīt maldīgas ilūzijas”. E.Stērste saglabāja patstāvīgu laikmeta politisko kolīziiju vērtējumu, kad 1944.gada rudenī daudzi rakstnieki un mākslinieki pameta savu dzimteni. Viņa kā viena no pirmajām starp vecās paaudzes rakstniekiem jau 1945.gadā atnesa dzejoļus žurnālam “Karogs”, tātad vēlējās iekļauties padomju Latvijas literārajā dzīvē.

Latviešu padomju dzejas kritika, vērtējot represētos autorus (E.Stērstes pārciestās padomju režīma represijas detalizēti dokumentētas A.Žīgures stāstā “Marselīne”¹⁴) un vārda meistaros, kas sabiedrības atzinību bija iemantojuši ar publikācijām pirmās Latvijas brīvvalsts periodā, dažkārt pielietoja laipošanas taktiku. Padomju laika dzejas kritika nevēlējās pilnībā atteikties no šiem autoriem, visbiežāk aizbildinoties ar viņu radošā devuma vēsturisko nozīmi. Jautāts, vai E.Stērstes dzeja izdodama padomju periodā, A.Grigulis neteica ne skaidru “jā”, ne “nē”. Uz paša izvīzīto jautājumu: “Vai Elzas Stērstes dzeja vispār izdodama, vai tā vajadzīga latviešu padomju lasītājam?”, kritiķis atbildēja izvairīgi: “Uz šo jautājumu var atbildēt tikai tad, ja pareizi izprotam Stērstes personību un viņas vietu latviešu dzejas vēsturē”.

A.Griguļa E.Stērstes dzejas vērtējuma noliedzošo nostāju savā literatūrvēsturisko apceru, dokumentu un atmiņu krājumā “Grāmatas aizkulises” lieliski raksturojusi Saulcerīte Viese (1932–2004).¹⁵ A.Griguļa

rakstītais šodien izklausās pretrunīgi, un nepārprotami jūtams, ka arī viņam — liriskas pazinējam un vienlaikus padomju dzejas izpratnes propagandētājam — ir bijis grūti iekļauties sarežģītajā situācijā. Acīmredzams, ka A.Grigulis meklēja kompromisu: “Ja vēlas izdot Stērstes dzejoļu izlasi, tad tā jā sastāda hronoloģiskā secībā, lai parādītos viņas vēsturiskais dzejniecei gājiens un tās labākās tradīcijas, kuras viņa iedibina latviešu liriskās dzejas vēsturē. Virkne dzejoļu jāatmet, izlase var tikt sareducēta no 700 līdz 1000 rindām, kas esot pilnīgi pietiekoši uzdevuma izpildīšanai. M.Ķempes ievads atmetams un tajā vietā dodams ievads, kas atklāj Stērstes dzeju, vispusīgi atsēd viņas daiļrades pretīšķības. Tikai tad parādīsies arī tā pozitīvā deva, kas vērojama Stērstes daiļradē. Šķiet, M.Ķempei tāds uzdevums nav pa spēkam.”

Tā E.Stērstes dzejoļu krājums saruka no 1500–2000 rindām līdz A.Griguļa ieteiktajām 700–1000 rindām. Dzejas krājums “Atstari” tomēr iznāca, bet, kā savā iepriekš minētajā apcerē raksta S.Viese, krietni vien apcirpts.

Kritiķu ideoloģiski noliedzošais un brīžiem slēpti atbalstošais riņķa dancis ap talantīgās dzejniecei daiļradi atklāj tās apakšzemes straumes, kas kā nedziestošas zemdegas gruzdēja un neļāva atņemt tautai mīlēto dzejnieci — Elzu Stērsti.

¹ Žigare, Anna. Enģeļa lēcieni. No: Žigare, Anna. *Marselīne. Stērste, Elza. Dzīves dzeja*. Rīga : Jumava, 2005. 182.–183.lpp.

² Turpat, 183.lpp.

³ Turpat.

⁴ Turpat.

⁵ Žigare, Anna. *Marselīne* : mirkļi no kādas dzīves turpat gadsimta garumā (1885–1976). *Karogs*, Nr.12, 2001, 44.–51.lpp.

⁶ Turpat.

⁷ Stērste, Elza. *Atstari : izlase, 1903–1966*. Rīga : Liesma, 1967. 63 lpp.

⁸ LVA, 478.f., 10.apr., 423.l., 79.lp.

⁹ Bērsons, Ilgonis. *Noskaņu dzeja*. No: Stērste, Elza. *Atstari : izlase, 1903–1966*. Rīga : Liesma, 1967. 5.lpp.

¹⁰ Turpat.

¹¹ LVA, 478.f., 10.apr., 423.l., 80.lp.

¹² Turpat, 82.lp.

¹³ LVA, 478.f., 10.apr., 423.l., 80.lp.

¹⁴ Žigare, Anna. Enģeļa lēcieni. No: Žigare, Anna. *Marselīne. Stērste, Elza. Dzīves dzeja*. Rīga : Jumava, 2005. 176.–184.lpp.

¹⁵ Luginska, Rita, Viese, Saulcerīte. *Grāmatas aizkulises : apceres, dokumenti, intervijas, atmiņas*. Rīga : SolVita, 2002. 57.–73.lpp.